

Hegel i Carl Schmitt

HENNING OTTMANN*

Sažetak

Autor analizira odnos pravnika Carla Schmitta prema filozofu Hegelu, te zaključuje da se Schmitt nije s pravom pozivao na tog filozofa: Schmitt, naime, nije bio hegelijanac. Autor dokazuje svoju tezu na analizi odnosa dvaju mislilaca prema liberalizmu, političkoj teologiji, nauci prijatelj-neprijatelj, te na načinu njihova razmišljanja.

I.

U preporodu koje je mišljenje Carla Schmitta doživjelo posljednjih godina pažnju je izazvala tema o kojoj se isprva vjerovalo da se nema reći ništa nova: tema "Hegel i Carl Schmitt". Odnos pravnika Carla Schmitta prema filozofu Hegelu, tema je članka objavljenoga 1988. godine u časopisu *Der Staat*¹, kao i izvrsne disertacije, objavljene 1989. godine. Ona pokušava cjelokupno mišljenje Carla Schmitta dovesti u odnos s motivima Hegelove filozofije.²

Iz tih se publikacija može zaključiti da tema "Hegel i Carl Schmitt" zaslužuje više pozornosti nego što joj je dosad poklonjeno. Tako je - da navedemo jedan primjer - potpuna zabluda često navodena rečenica da je Hegel "umro" 30. siječnja 1933. Ta rečenica zvuči kao pogrebni govor; ali ona je mišljena samo djelomice tako. Kao što je rekao već Ernst Topitsch, Schmitt se tom riječju nije želio oprostiti od Hegela. "Da Schmitt švapskog filozofa zapravo nije smatrao 'umrlim,'" kaže Topitsch, "vrlo se jasno vidi iz jedne karakteristične pojedinosti. Poslao je ... Freisleru primjerak svoga rada (riječ je o *Staat, Bewegung, Volk*, nap. H.O.) ... i napisao kao posvetu Hegelov navod: "Držim se toga da je svjetski duh kao zapovijed za napredak; takvoj se zapovijedi parira".³

¹ Kervegan, J.-F., *Politik und Vernunftigkeit. Anmerkungen zum Verhältnis zwischen Carl Schmitt und Hegel*, u: *Der Staat* (1988), 371-391.

² Mehring, R., *Pathetisches Denken. Carl Schmitts Denkweg am Leitfaden Hegels. Katholische Grundstellung und antimarxistische Hegelstrategie*, Berlin 1989.

³ Topitsch, E., *Die Sozialphilosophie Hegels als Heilslehre und Herrschaftsideologie*, München 2, 1981, 91.

* Henning Ottmann, profesor filozofije na Sveučilištu u Baselu, Švicarska.

Daleko od toga da se 1933. godine oprostio od Hegela: Carl Schmitt se upravo tada pokušao približiti Hegelu. Ako čuveni navod pročitamo u cijelosti, spoznat ćemo da je Carl Schmitt želio izdati smrtovnicu samo "Hegelovoj činovničkoj državi", nipošto cijeloj Hegelovoj filozofiji. Tako on kaže:

"Ovoga 30. siječnja Hegelovu je činovničku državu 19. stoljeća ... zamijenila druga državna konstrukcija. Danas je, prema tome, tako se može reći, 'Hegel umro'. Ali to ne znači da je veliko djelo njemačkoga filozofa države postalo beznačajno i da je napuštena ideja političkoga vodstva koje se uzdiglo iznad sebičnih društvenih interesa. Ono što je u Hegelovu moćnom duhovnom ustroju nadvretno veliko i njemačko djeluje dalje i u novome liku. Jedino su uklonjeni oblici hegelovske činovničke države adekvatni unutardržavnome položaju 19. stoljeća i zamijenjeni drugim oblicima koja odgovaraju današnjoj zbilji".⁴

Prema Schmittovom mišljenju Hegel nije "umro" 1933. godine. Posve suprotno! Schmitt se upravo između 1933. i 1936. godine trudio pozivati na Hegelov autoritet i možda je to tada činio upravo zato što su drugi pravници nastojali Hegelovu filozofiju staviti u službu nacionalsocijalizma.

Ovdje ću pokazati, prvo, kako se Carl Schmitt pozivao na Hegela. Drugo, pokazat ću da se nije s pravom pozivao na Hegela. Schmitt nije bio hegelijanac. Citavi su svjetovi između njega i Hegelova nauka.

II.

O prvome: kada se i kako Carl Schmitt uopće pozivao na Hegela? Odgovaram kronološki, slijedeći razvoj Schmittova mišljenja.

U ranim djelima Carla Schmitta Hegel je "najviše spominjani autor"⁵ Na to je upozorio već Hasso Hofmann. Mora se, međutim, primijetiti da se Hegelovo ime u ranim djelima spominje većinom s kritičkim prizvukom, da se Hegel naziva "panlogičarem" ili "logicistom". Jedino se u *Kritik der Romantik* može otkriti stanovita sličnost u naucima obojice. Slično Hegelovoj kritici romantizma, Schmitt je 1919. odbacio politički romantizam. On ju je nazvao "subjektivnim okazionalizmom", a to doista podsjeća na Hegelovu kritiku romantične subjektivnosti.⁷

Slijedeći je korak uslijedio početkom tridesetih godina, i Schmittov čuveni "*Pojam političkoga*" u izdanju iz 1932. godine sadrži pohvalu Hegelu, koji je, po Schmittu, "svuda u najvišem smislu političan".⁸ Schmitt se tada očito trudio

⁴ Schmitt, C., *Staat, Bewegung, Volk. Die Dreigliederung der politischen Einheit*, Hamburg 2, 1934, 31/32.

⁵ Hofmann, H., *Legitimität gegen Legalität. Der Weg der politischen Philosophie Carl Schmitts*, Neuwied 1964, 54, bilješka.

⁶ Schmitt, C., *Theodor Daublers "Nordlicht". Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes* (1916), Berlin 1991, 51.

⁷ Mehring, *nav.dj.*, bilješka 2, 37 i d.

⁸ Schmitt, C., *Der Begriff des Politischen*, Tekst iz 1932. s jednim predgovorom i tri Corollarien, Berlin 1963, 62.

da svoj "kriterij" političkoga, razlikovanje između prijatelja i neprijatelja, opskrbi blagoslovom dijalektike, pa je pitanje značajno, čak je veoma značajno: Je li nauk o prijatelju-neprijatelju "dijalektičkoga porijekla"? Može li se Schmittov pojam "neprijatelja" shvatiti kao dijalektička negacija?

Nadalje, Carl Schmitt se upravo od 1933. do 1936. pokušao približiti Hegelovoj filozofiji. Dok je Schmitt do 1933. godine bio decizionist i samo decizionist, od 1933. godine relativizirao je decizionizam. Iz inače uobičajenoga suprotstavljanja normativizma i decizionizma nastala je trijada. Schmitt je tada razlikovao tri vrste mišljenja pravne znanosti. Decizionizam, normativizam i "konkretno poretkovno i oblikovno mišljenje", a ovo je utemeljeno ne samo na upućivanju na Haurioua već i pozivanjem na Hegela.⁹ Prema Schmittu, Hegel je već mislio na "konkretno poretkovno mišljenje", njegova je država "konkretni poredak poredaka, institucija institucija".¹⁰

O Schmittovu pozivanju na Hegela, svjedoči napokon i mali spis *Zemlja i more*, objavljen 1942. godine. Prema Schmittovoj vlastitoj izjavi, taj je spis trebao biti eksplikacija jednoga članka Hegelove *Filozofije prava*, naime članka 247. Schmitt je iznio nakanu "da taj članak 247 razvije slično onako kako su članci 243-246 razvijeni u marksizmu".¹¹

Schmitt se - dokazuju primjeri - češće pozivao na Hegelovu filozofiju, pa se možemo čak zapitati nije li bilo daljih i dalekosežnijih afiniteta u naucima obojice. Nisu li Schmitt i Hegel bili na isti način mislioci suverene državnosti? Nisu li obojica protivnici kozmopolitizma i Kantove ideje o vječnome miru? Nisu li obojica kritičari nepolitičnoga buržuja i liberalizma uopće? I zar ne utemeljuju obojica svoju teoriju, u političkoj teologiji?

III.

Takva zajednička obilježja postoje. Ali ona su, kao što želim pokazati, uvijek površna. U zbilji Hegel i Carl Schmitt nemaju ništa zajedničkoga. A da je tome tako, pokazat ću na četirima primjerima: na teorijama liberalizma, na političkim teologijama, na nauku prijatelj-neprijatelj te, konačno, na načinu razmišljanja obojice. Svagda se pokazuje iza površinske suglasnosti najveća razlika.

Primjer prvi: *teorije liberalizma*. Površno gledano, te su teorije usporedive. Oba mislioca drže da se s buržujem ne može ništa stvoriti, obojica naglašavaju razliku između građanina i vojnika, između nerizične privatne egzistencije i nužnosti da se, ako zatreba, mora žrtvovati život.¹² Hegelovoj kritici privatnoga građanina odgovara Schmittova kritika liberalne depolitizacije političkoga.

Naizgled slično, ali u biti vrlo različito - taj ishod pokazuje pomnije promatranje. Schmitt želi liberalizam *uništiti*, Hegel ga želi *naslijediti*. Motivi kritike liberalizma ne mogu biti više različiti.

⁹ Schmitt, C., *Die drei Arten rechtswissenschaftlichen Denkens*, Hamburg 1934.

¹⁰ Schmitt, *nav.dj.*, bilješka 9, 47.

¹¹ Naknadna bilješka, u: Schmitt, C., *Land und Meer. Eine weltgeschichtliche Betrachtung* (1942), Köln-Lövenich 1981.

¹² Schmitt, *nav.dj.*, bilješka 8, 42. *Filozofija prava*, članak 324.

Hegelu je stalo do toga da sačuva slobodu i jednakost stečenu građanskim društvom, pa, po njemu, buržuj smije biti slobodan do krajnosti proizvoljnosti.¹³ To, prema Hegelu, ne smije biti sve; građansko društvo mora postati čudoredno; potrebna mu je država koja ga nosi. Ali Hegelu privatizam i egoizam buržuja nisu čista kob; oni su također nešto što se u društvu smije pustiti na slobodu i što se tamo smije izbjesnjeti.

Schmittova se politička filozofija odnosi posve drugačije prema građanskome društvu. Schmittu nije stalo do toga da se sloboda buržuja sačuva u društvu ili državi. Schmitt razrješava liberalnu slobodu u homogenosti državnoga života, u nauku o kvalitativno totalnoj državi, u radikalnom suprotstavljanju pravne države i demokracije. U Schmitta samostojnost društva i njegova sloboda nestaju u totalnosti političkoga, dok Hegel pokušava zadržati razliku između društva i države.¹⁴

Može se reći da su obojica zainteresirani za državu koja vlada *iznad* društvenih interesa i, govoreći općenito, istina ove rečenice ne može se osporiti. Ali što je Hegelovoj i Schmittovoj državi zajedničko? Hegelova je država konstitucijska monarhija; Schmittov je ideal države cezaristička demokracija. Hegel želi baštiniti francusku revoluciju; Schmittove su simpatije na strani proturevolucije. Hegel se zalaže za oslobođenje Židova; Schmitt je bio antijudaist (ako ne i antisemit). Hegelov nauk govori o čudorednoj državi; Schmittov o normativno neograničenoj deciziji. Hegel zahtijeva javnost i javne rasprave, publicitet; Schmitt drži nadgrobno slovo liberalnoj javnosti i raspravi. Te razlike pokazuju u čemu je temeljna razlika u njihovim naucima: jedan želi liberalizam baštiniti i sačuvati postliberalnim naukom, a drugi ga hoće zamijeniti politikom koja ruši liberalizam.¹⁵

Drugi primjer: *politička teologija*. I Schmitt i Hegel imaju svoju političku teologiju, i obojica izlažu političku teologiju u obliku filozofije povijesti. U tome su slični. Ali i u političkoj se teologiji razlike ne mogu previdjeti. Hegel je bio luteran, Schmitt katolik. Hegel misli političko-teološki od reformacije do revolucije, od unutarnje slobode do stjecanja slobode u vanjskome. Schmitta, kao proturevolucionara više zanima autoritarni doprinos političke teologije, ne za raspravljenu, nego za nepogrešivo proglašenu riječ, za katoličko-crkvenu reprezentaciju, za teologiju istočnoga grijeha, koji, kako on smatra, odgovara njegovoj antropologiji po prirodi zlog čovjeka.¹⁶

Još jasnijom postaje razlika u nauku obojice ako se pogleda različito prosuđivanje kršćanske eshatologije. U Hegela se kršćanska sloboda i jednakost

¹³ U građanskom društvu ima, prema Hegelu, osobitost "pravo da se razvija i vrši prema svim stranama", *Filozofija prava*, članak 184.

¹⁴ O tome H. Ottmann, *Bürgerliche Gesellschaft und Staat bei Hegel*, u: *Hegel-Jahrbuch 1986*, Bochum 1988, 339-347.

¹⁵ Popis "liberalnih" zahtjeva i institucija što ih priznaje Hegel, kod J. Ritter, Hegel, u: *Staatslexikon*, sv. 4, Freiburg 1959, 29-32.

¹⁶ Schmitt, *nav.dj.*, bilješka 8, 59 i d. C. Schmitt, *Römischer Katholizismus und politische Form* (1923, 1925), München 1984.

dovršava u napretku povijesnoga uma, čovjek postaje slobodnim i jednakim, i na toj razini slobode dopijeva povijest u Hegela do kraja, čiji je smisao dovršenje. Schmittova je politička teologija, nasuprot tome, teologija apokalipse; povijest se ne shvaća kao napredak slobode i uma; ona se poima prije kao vrijeme katastrofe što se približava, kao čovjeku dan rok i vrijeme odluke.¹⁷ Kraj u Schmitta nije dovršenje, već finale. Hegelovska izvjesnost spekulativnoga Velikog petka ustupila je u Schmitta svijesti da već 19. stoljeće ima crte konačne borbe i posljednje odlučne bitke za vjeru i nevjeru, bezbožni marksizam i anarhizam kao vjesnici antikrista, pa je Schmitta uvijek zanimalo samo pitanje što još kraj može zadržati, tko je ili što je Paulov katehon.¹⁸

Hegel i Schmitt su politički teolozi, obojica misle eshatološki, obojica vide u povijesti kršćanska obećanja, ali obojica su od kraja očekivali nešto korjenito drugačije: Hegel napredak slobode i uma, napredak koji donosi kršćansko pomirenje u povijest; Schmitt dolazak strašnoga kraja, koji bi valjalo zaustaviti, ali koji se možda više ne može zaustaviti.

Primjer treći: *razlikovanje prijatelja i neprijatelja*. Ono je jezgro Schmittova nauka i možemo se upitati je li taj nauk "dijalektičkoga porijekla".¹⁹ Je li Schmitt bio utoliko hegelovac što je svoj glavni nauk dijalektički utemeljio? Schmittov čuveni "Pojam političkoga" pokušava pobuditi taj dojam. Međutim, Schmitt to nije uspio dokazati. Hegelova politika nije nauk o prijatelju i neprijatelju. Tome se protive najmanje četiri razloga.

Prvo, u Hegela se političko ne može naći u razlikovanju prijatelja i neprijatelja. Politička je u Hegela država sa svojim političkim monopolom, a za državu je temeljno slobodna volja, ili Hegelovim riječima "zbiljnost konkretne slobode" (*Filozofija prava*, članak 260). Ako je Hegel posjedovao "kriterij" političkoga, onda je to bila paralelnost *slobodne subjektivnosti i supstancijalne čudorednosti*. A to je posve drukčiji nauk o politici nego razlikovanje prijatelja i neprijatelja.

Drugo, Hegelova je filozofija prava još politika u okviru klasičnoga međunarodnog prava. Sustavno mjesto, gdje bi Hegel mogao govoriti o neprijateljstvu, kada bi to učinio, bilo bi *vanjsko državno pravo, prirodno stanje između država, rat u okviru međunarodnoga prava*. Pojam neprijatelja pripada primarno *vanjskoj politici*, i on je zacijelo nastao u Schmitta iz vanjskopoliitičke perspektive, da bi tek u drugom koraku napredovao u univerzalni kriterij političkoga. U Hegela vrijede još klasična razlikovanja rata i mira, vojnoga i

¹⁷ To je J. Taubes veoma opravdano istaknuo. Taubes, J., *Ad Carl Schmitt. Gegenstrebige Fügung*, Berlin 1987.

¹⁸ Schmitt je u ulogu paulovskog održavatelja, u kojoj ulozi je Tertulijan vidio Rimsko Carstvo, a otonci carstvo srednjovjekovnih careva, svrstao također jednom Hegela, koji da je zaustavio ateizam. *Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft*, u: *isti, Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924-1954*, 3. izd. Berlin 1985, 429.

U Schmittovu širokogrudnom tumačenju nauka katehon također su poistovječene neke druge osobe i sile s tom ulogom: Rudolf II., car Franjo Josip, Masaryk, Pilsudski, Savigny, engleski imperij. "Katehon" ima u Schmitta mnogo značenja. F.G. Grossheutschi, *Carl Schmitt und die Lehre vom "Katechon"*, neobjavljeno, licencijatska radnja, Basel 1992.

¹⁹ Tako Mehring, *nav.dj.*, bilješka 8, 182 i d.

civilnoga; rat je u Hegela još gajeni rat država, a ne pojedinaca (*Filozofija prava*, članak 338). U Hegela je još intaktno razlikovanje državno-političkog i privatno-političkog. Hegel ne misli građanski rat. A pogotovo ne misli totalni rat 20. stoljeća, koji je ukinuo granicu između rata i mira.

Treće. Schmittov nauk prijatelj-neprijatelj strogo je *antinormativistička* egzistencijalistička teorija, barem ju je htio tako vidjeti sâm Schmitt. Toj antinormativističkoj teoriji stalo je do borbe za bitak ili nebitak, samoodržanje ili smrt. Hegelova je politika teorija *čudoredne države*, a čak i rat, koji on slavi, na, za nas danas, odbojan način, on shvaća kao fenomen čudorednosti.²⁰ To znači da Hegelu ni u odnosu državâ nikada nije bilo samo do bitka i nebitka. Rat naroda kao i život pojedinaca vrti se njemu prije oko "priznanja", a to znači da je rat samo normativno opravdan ako je borba za priznavanje slobode i samostalnosti.

Ta je razlika značajna i za različite antropologije. Hegelova je antropologija antropologija priznanja slobodnih bića. Schmitt prije slijedi čovjekovu sliku Thomasa Hobbesa, a njegovu je nedostatnost Hegel pokazao već u dijalektici odnosa gospodar-sluga, koja se može čitati upravo kao parodija Hobbesova nauka.²¹

Četvrto, presudno je pitanje može li se pojam neprijatelja u Schmitta nazvati u širokom smislu, "*dijalektičkim*". Dijalektički prvenstveno definicija koju je Schmitt dao u zapisima iz zatvora, u "Ex captivitate salus". On tamo navodi riječi pjesnika Daublera, kojega je obožavao: "Neprijatelj je naše vlastito pitanje kao lik".²² A tu se Schmitt, začudo, poziva na Hegelovu teoriju priznanja, na "gospodstvo i ropstvo", na idealističku refleksiju u drugome. "Neprijatelj je, naprotiv, drugi. Sjeti se velikih rečenica filozofovih: Odnosenje u drugome na sama sebe, to je ono zbiljsko beskonačno".²³

Možda Schmitt Hegelu nije nikad bio bliži kao u ovome pokušaju da neprijatelja odredi kao "ono drugo nas samih", kao uvjet vlastite samosvijesti. Ali to, posve sigurno, nije pojam neprijatelja koji je Schmitt zastupao u "Pojmu političkoga". To je preformulacija, ublažavanje, bagateliziranje prijašnjeg nauka. To novo formuliranje, nastalo u zarobljeništvu nije od 1945. do 1947., imalo posljedica za Schmittove publikacije. Jer tada bi Schmitt bio morao naznačiti gdje je zajedničko, jedinstvo samosvijesti, njima zajednički duh i njima zajednička sloboda. Sve to on nikada nije naznačio.

²⁰ Čudoredni su elementi rata "obveza" žrtvovanja vlasništva i života (*Filozofija prava*, članak 324) te ponašanje koje se u ratovima temelji "na običajima nacije" (*Filozofija prava*, članak 339). Ali takvi elementi čudorednosti protuslovc sistematici Hegelove filozofije prava, koja pokušava shvatiti vanjsko državno pravo logički kao apstraktno pravo. Zagonetno je kako se to uklapa u sustavno ustrojstvo filozofije prava koja je s obitelji i državom dosegla razinu čudorednosti.

²¹ O tome H. Ottmann, Herr und Knecht bei Hegel, u: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, god. 35 (1981), 365-385.

²² Schmitt, C., *Ex captivitate salus*, Köln 1950, 90.

²³ Isto.

Dolazim do posljednjega, presudnoga primjera: *način mišljenja*. Ovdje valja odlučiti da li su Schmitt i Hegel više nego samo izvanjski u korelaciji. Pri tome je veoma uočljivo da već forma djela ukazuje na razlike u načinu mišljenja. Hegel ima sistem. Schmitt je esejist i retoričar i on je našao vlastiti oblik za svoje svagda okazionalistički motivirane spise: to je oblik duljega napisa, brošure i stalno iznova onaj korolar, međuoblika između aforizma i eseja.²⁴

I sam način mišljenja različit je, međutim, kao i oblik. U Hegela se opreke prevladavaju i u trećem svagda pomiruju. Schmittovo mišljenje proizlazi iz neprevladive dualnosti. Svi su pojmovi dualistički i međusobno polemički suprotstavljeni. Hegel ima posredovanje, Schmitt antitetiku. Hegel određenu negaciju, Schmitt samo apstraktnu. Hegel želi posredovati umom i duhom, Schmitt razbija antitezu decizijom, pukom izrekom moći iz normativnoga ništa. U Schmitta se polemičko ustrojstvo političkoga misli kao postojana dualnost, načelno neprevladiva. Hegelova je posljednja riječ pomirenje. A te temeljne razlike u načinu mišljenja upućuju na različite teologije, na pomirljivo-optimističku i apokaliptično-mračnu. Za Hegela je odluka bila već pala, riječ pomirenja već izrečena. Za Schmitta odluka za ili protiv vjere tek treba pasti, a težište posljednje odluke počivalo je na deciziji koja još može zadržati kraj.

Hegel i Carl Schmitt, Carl Schmitt i Hegel. Postoji više odnosa između nauka dvojice mislilaca nego što se dosad pretpostavljalo. Ali postoje jedino izvanjske relacije. Schmitt je crpio iz drugačijih izvora nego što je Hegelova filozofija. Njegovi su pravi autoriteti bili Hobbes i Bodin, Kierkegaard i Max Weber, Donoso Cortes i njegov posve specifični katolicizam. Schmitt nije hegelovac. On pripada posve drugdje. Preko Carla Schmitta ne može se Hegela učiniti ni ocem njemačke nauke o državi moći niti pak prethodnikom totalitarizma. Kako i bi? Kada Hegel nema veze ni s jednim ni s drugim.

Preveo s njemačkoga:

Tomislav Martinović

²⁴ Mehring, *nav.dj.*, bilješka 8, 20 sl.

 Henning Ottmann

 HEGEL AND CARL SCHMITT

 Summary

The author analyzes the attitude of the lawyer Carl Schmitt towards the philosopher Hegel. He considers the way in which Schmitt relates to Hegel and believes his references to Hegel are not justified. Namely, Schmitt was not Hegelian. The author proves his theory with an analysis of the stance of each philosopher towards liberalism, political theology, the friend - enemy theory, and each one's style of reasoning.

Author's address: Henning Ottmann, Institute for Political Science, University of Cologne, 50662 Cologne, Germany. E-mail: ottmann@uni-koeln.de

U ovom radu analizira se stav Henninga Ottmanna prema filozofu Hegelu. On razmatra način na koji Schmitt odnosi prema Hegelu i smatra da njegove referencije na Hegela nisu opravdane. Ime, Schmitt nije bio Hegelijanac. Autor dokazuje svoju teoriju analizom stava svakog filozofa prema liberalizmu, političkoj teologiji, teoriji prijatelja - neprijatelja, i svakog od njih prema stilu razmišljanja.

Author's address: Henning Ottmann, Institute for Political Science, University of Cologne, 50662 Cologne, Germany. E-mail: ottmann@uni-koeln.de

U ovom radu analizira se stav Henninga Ottmanna prema filozofu Hegelu. On razmatra način na koji Schmitt odnosi prema Hegelu i smatra da njegove referencije na Hegela nisu opravdane. Ime, Schmitt nije bio Hegelijanac. Autor dokazuje svoju teoriju analizom stava svakog filozofa prema liberalizmu, političkoj teologiji, teoriji prijatelja - neprijatelja, i svakog od njih prema stilu razmišljanja.